

ეკონომიკური უსაფრთხოება: ანალიზი და პროგნოზები

„უნვრთნელი მეფე თავის ხალხს დალუპავს,
განმგებელთა სიბრძნით კი ქალაქი აშენდება“
(სიბრძნე ზირაქისა, 10.3).

ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ლიტერატურაში ტერმინი „ეკონომიკური უსაფრთხოება“ პირველად გამოჩნდა გასული საუკუნის 70-იან წლებში. იგი საკმაოდ სწრაფად გავრცელდა ინდუსტრიულად განვითარებულ ქვეყნებში.

საერთაშორისო ეკონომიკური მდგომარეობის რეალური შეფასებიდან გამომდინარე, დასავლეთ ევროპის ქვეყნები გამოვიდნენ ინიციატივით შემუშავებულიყო ეროვნული უსაფრთხოების უზრუნველყოფის ეკონომიკური მეთოდები. ეკონომიკური უსაფრთხოების ერთ-ერთ უმთავრეს ამოცანად მიიჩნიეს მსოფლიო ეკონომიკურ სისტემაში ეროვნული სახელმწიფოების ეკონომიკური პოზიციების შენარჩუნება და განმტკიცება. თანამედროვე გაგებით, ეკონომიკური უსაფრთხოების ქვეშ იგულისხმება ზოგადეროვნულ ღონისძიებათა კომპლექსი, რომელიც მიმართულია ქვეყნის ეკონომიკის მდგრადი განვითარებისა და სრულყოფისაკენ.

როგორც საერთაშორისო პრაქტიკა გვიჩვენებს, განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკური უსაფრთხოების სტრატეგიის შემუშავება და რეალიზაცია დღის წესრიგიდან არ მოხსნილა, პირიქით, იგი სულ უფრო აქტუალური ხდება და მისადმი ინტერესი იზრდება როგორც მთავრობის, ასევე მეცნიერთა, პოლიტიკოსთა და თვით მოსახლეობის ფართო ფენების მხრიდან. ამ პრობლემის აქტუალობა დღევანდელი მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის პირობებში უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენს, იგი სცილდება ცალკეული ქვეყნების მხოლოდ შიდა ავტონომი-

ურ ინტერესებს და თანდათანობით ქვეყანათა სამეზობლო-სასაზღვრო პოლიტიკის ორგანული შემადგენელი ნაწილი ხდება. უფრო მეტიც, შეიძლება ითქვას, რომ ეკონომიკური უსაფრთხოების პოლიტიკა გლობალურ მასშტაბს ღებულობს, რადგან მსოფლიოს განვითარებული და მსხვილი ქვეყნების მეთაურები კრიზისის წინააღმდეგ არა იზოლირებულად, არამედ გაერთიანებული ძალებით აწარმოებენ ბრძოლას. ამის ნათელი მაგალითებია დიდი ოცეულის ვაშინგტონის და ლონდონის სამიტები, სადაც მიღებული იქნა უპრეცედენტო გადაწყვეტილებები გლობალური ეკონომიკური კრიზისის დაძლევის მიმართულებით.

პატარა ქვეყნებს (მათ შორის საქართველოსაც), ეკონომიკური უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად შედარებით მოკრძალებული ბერკეტები და მექანიზმები გააჩნიათ და ეს ობიექტური გარემოებებითაა განპირობებული, თუმცა, ეს სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, რომ ამ მიმართულებით სახელმწიფოს ძალისხმევა არ იქნეს წარმართული. **საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის საწყის ეტაპზე ხელისუფლებამ სწორად განჭვრიტა ქვეყნის ეკონომიკური უსაფრთხოების როლი და მნიშვნელობა. ამის მკაფიო**

იაკობ მესხია

ეკონომიკის მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი,
საქართველოს სახელმწიფო
პრემიის ლაურეატი

დადასტურებაა საქართველოს სახელმწიფო უშიშროების საბჭოს მიერ ამ კუთხით გაწეული ძალისხმევა. საბჭოს სტრუქტურაში ფუნქციონირებდა ეკონომიკური უსაფრთხოების დეპარტამენტი, რომელიც აქტიურ საქმიანობას ეწეოდა მოსალოდნელი ეკონომიკური მუქარების გამოვლენისა და მისი თავიდან აცილების მექანიზმების შემუშავების მიმართულებით. ქვეყნის წამყვანი ეკონომიკური და საფინანსო პროფილის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტების თემატიკაში დიდი ადგილი ეკავა საქართველოს ეკონომიკური უსაფრთხოების კონცეფციის შემუშავებას. სოციალურ-ეკონომიკური და რეგიონული პრობლემების სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში 2003 წელს შემუშავდა „**საქართველოს ეკონომიკური უსაფრთხოების კონცეფცია**“. ფინანსების სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში დამუშავდა წინადადებები და რეკომენდაციები ქვეყნის ფინანსური უსაფრთხოების განმტკიცების მიმართულებით. ჩემი და ჩემი კოლეგების მიერ გამოქვეყნდა არაერთი სამეცნიერო გამოკვლევის შედეგები საფინანსო, საგადასახადო, საბიუჯეტო, ინვესტიციური, ფულად-საკრედიტო და ეკონომიკის სხვა მიმართულებების და სფეროების უსაფრთხოების თეორიულ-მეთოდოლოგიურ და

გამოყენებით საკითხებზე. თუმცა, ახალი ხელისუფლების მოსვლისთანავე აღნიშნული პრობლემა, ისევე როგორც მთლიანად ეკონომიკური მეცნიერება, „ჩარეცხილ“ იქნა. ჩემი ხელისუფლებაში ყოფნის პერიოდში, რამდენადაც ქვეყნის საფინანსო-საბიუჯეტო უსაფრთხოების საკითხებზე ზრუნვა სამსახურებრივად მევალებოდა, არაერთხელ დავაყენე საკითხი ამ კუთხით საქმიანობის გააქტიურებაზე, თუმცა უშედეგოდ. მეტიც, ქვეყნის სახელმწიფო უშიშროების საბჭოში შესაბამისი დეპარტამენტიც გაუქმდა და მხოლოდ ახლახან (რამდენადაც ჩემთვის ცნობილია) აღადგინეს აღნიშნული სამსახური. თუმცა, როგორც ჩანს, უფრო ნეფოტიზმის კრიტერიუმით და არა სახელმწიფო ინტერესებიდან გამომდინარე (ამ კუთხით მომუშავე კვალიფიციური, მრავალწლიანი გამოცდილებისა და ღრმა ცოდნის მქონე არც ერთი ცნობილი სპეციალისტი და მკვლევარი არ მიუწვევიათ).

სამართლიანობა მოითხოვს ითქვას, რომ დღეისათვის არსებული „საქართველოს ეროვნული უსაფრთხოების კონცეფციამ“ გარკვეული ადგილი უკავია ქვეყნის ეკონომიკური უსაფრთხოების პოლიტიკას, მის პრიორიტეტებს, ასევე სოციალური უსაფრთხოების მიმართულებებს, „კონცეფცია“ ძირითადად ასახავს ქართველი მკვლევარების ადრინდელ გამოკვლევებს და იგი არაა შევსებული ახალი სოციალურ-ეკონომიკური გამოწვევებიდან წარმოშობილი საფრთხეებით და საშინაო-

საგარეო მუქარებით. **უნდა ითქვას, რომ „კონცეფციის“ ეკონომიკური ნაწილი ერთგვარად „სუფრაზე ბოლოკის“ ფუნქციას ასრულებს, რადგან მის არც ერთ მუხლზე უშიშროების საბჭოს მხრიდან მონიტორინგის და შეფასების კუთხით არანაირი რეაგირება არ ხორციელდება. არადა, დღეისათვის საქართველოში შექმნილი სოციალურ-ეკონომიკური საფრთხეები, რომელიც არათუ მხოლოდ ეკონომიკურ, არამედ ქვეყნის პოლიტიკურ დამოუკიდებლობასაც ემუქრება, ამ პრობლემის წინა პლანზე წამოწევა უმნიშვნელოვანესი ეროვნულ საქმეა.**

წინამდებარე სტატიის მიზანია, მისი ფორმატის ჩარჩოებში, რამდენიმე კონკრეტული საკითხის შეფასების საფუძველზე, წარმოვაჩინო ქვეყნის ეკონომიკური უსაფრთხოების პრობლემის აქტუალობა იმ ეკონომიკური კრიზისების ფონზე, რომელსაც ადგილი აქვს დღევანდელ მსოფლიოში (მათ შორის, საქართველოშიც).

საფრთხე №1. ისევე როგორც მთელს მსოფლიოში, საქართველოშიც მოსალოდნელია ეკონომიკური ზრდის შენელება. 2008 წელს 2007 წელთან შედარებით აშშ-ში მშპ შემცირდა 2,0 პროცენტით 1,1 პროცენტამდე, ევროკავშირში (27 ქვეყანა) შესაბამისად 2,9-დან 0,9-მდე, რუსეთში – 8,1-დან 5,6%-მდე, ჩინეთში – 13,0-დან 9,0%-მდე და ა.შ. მსოფლიოს ყველა განვითარებულ და განვითარებად ქვეყანაში ადგილი აქვს

რეცესიულ პროცესებს. ხელისუფლების მტკიცებით საქართველოში წინავე ადგილზე იმყოფება ეკონომიკური ზრდის ინდიკატორებით პოსტსაბჭოურ და პოსტსოციალისტურ ქვეყნებს შორის (ზოგჯერ საუბარია ევროპაზეც), რაც სიმართლეს არ შეესაბამება. მაგალითად, 2007 წელს საქართველოში მშპ-ს ზრდამ წინა წელთან შედარებით ოფიციალური სტატისტიკით შეადგინა (რაშიც ექვითი ხელისუფლებასაც ეპარება) 12,3 პროცენტი. სხვაგან, შორს რომ არ წავიდეთ ჩვენს მეზობელ ქვეყნებში აზერბაიჯანში და სომხეთში მშპ-ს ზრდამ შესაბამისად შეადგინა 25,0 და 13,8 პროცენტი, ანუ საქართველოზე საკმაოდ მაღალი. უფრო მეტიც, თუ 2000-2007 წლების დინამიკაში განვიხილავთ მშპ-ს ზრდას სამხრეთ კავკასიის სამივე ქვეყანაში, დავინახავთ, რომ აზერბაიჯანში – 316,5%, სომხეთში – 229,3%, ხოლო საქართველოში – 175,2%-ია. აი, ესაა რეალური სტატისტიკა, ხოლო ხელისუფლების მიერ გაკეთებული დასკვნები, საქართველოს სასწაულებრივი ეკონომიკური წარმატებების შესახებ, არასწორია და ამ ბოლო წლებში დამკვიდრებული პოლიტიკური პიარ-კამპანიის შემადგენელი ნაწილია. ახლა შევხედოთ მსოფლიო და შიდა კრიზისების შედეგად მშპ-ს მოცულობის ვარდნის თანაფარდობას ამ სამ სახელმწიფოს შორის: აზერბაიჯანში 2008 წელს 2007 წელთან შედარებით მშპ-ს ზრდის ტემპი დაეცა 10,8 პროცენტამდე, სომხეთში – 6,8 პროცენტამდე, ხოლო საქართველოში – 4,0 პროცენტამდე. ამრიგად, ამ სამ სახელმწიფოს შორის მშპ-ს ყველაზე დიდი ვარდნა დაფიქსირდა საქართველოში. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ დსთ-ს ქვეყნებიდან (გარდა უკრაინისა და ყაზახეთისა), ეკონომიკური ზრდის ყველაზე დაბალი მაჩვენებელი საქართველოში იყო. **ამრიგად, თქმა იმისა, რომ უკანასკნელ წლებში საქართველოს ეკონომიკა სხვა ქვეყნების ეკონომიკებთან შედარებით განვითარების მაღალი ტემპებით ხასიათდებოდა და მან მსოფლიო ეკონომიკურ კრიზისს შედარებით მდგრადობით უპასუხა, ოფიციალური სტატისტიკით არ დასტურდება. ხელისუფლების შეფასებები საქართველოს ეკონომიკის განვითარების შედარებით წარმატებებზე განპირობებულია შესაბამისი**

სტრუქტურების დაბალი ანალიტიკურ ცოდნით ან კიდევ ქვეყნის შიგნით პოლიტიკური დივიდენდების დაუმსახურებელი მოპოვების მცდელობით.

აქვე გვინდა ყურადღება შევაჩეროთ ერთ მნიშვნელოვან საკითხზე. მტკიცება იმის, რომ საქართველოში ეკონომიკურ წარმატებებს მხოლოდ ახალი ხელისუფლების პირობებში მივაღწიეთ, არასწორია. დაფუძრუდეთ ისევ სტატისტიკას. წინა ხელისუფლების დროს – 2003 წელს 2002 წელთან შედარებით მშპ-ს ზრდამ საქართველოში 11,1 პროცენტი შეადგინა. ასევე 10 პროცენტთანზე მეტ ზრდას ჰქონდა ადგილი 1996-1997 წლებში, თუმცა, მას შემდგომ მოჰყვა მშპ-ს ტემპების თანდათანობითი ვარდნა. ამავე დროს, თუ დავაკვირდებით პოსტსოციალისტური და პოსტსაბჭოურ ქვეყნებში ეკონომიკური ზრდის დინამიკას, მას შედარებით მაღალი ტემპები სწორედ 2003-2004 წლებიდან გააჩნია, რაც სრულიად ლოგიკური და კანონზომიერი მოვლენაა. საქმე იმაშია, რომ გეგმიანი ეკონომიკიდან საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პროცესი საკმაოდ გაჭიანურდა, რაც დაკავშირებული იყო თავისუფალ ეკონომიკასთან ადაპტაციის სირთულეებთან. შეიძლება ითქვას, რომ გარდამავალი ეტაპის ადაპტაციის ურთულესმა პერიოდმა უკვე თითქმის გაიარა და ახალ საბაზრო ქვეყნებში ლიბერალურმა ეკონომიკამ თავისი პირველი პოზიტიური შედეგი გამოიღო. ის გარემოება, რომ საქართველოში დაიწყო გზების დაგება, მოსახლეობას მიენიჭა ელექტროენერგია, მაღაზიებში გაჩნდა სამომხმარებლო საქონელი და ა.შ., განპირობებულია საბაზრო კანონების ამოქმედებით, საზოგადოების ბიზნეს-აქტივობის ზრდით, შესაბამისად, საბიუჯეტო შემოსავლების გადიდებით და სახელმწიფოს მხრიდან უფრო მეტი ხარჯების გაწევის შესაძლებლობით. ყოველივე ეს განპირობებულია ობიექტური გარემოებებით, საბაზრო ურთიერთობათა უპირატესობებით, ეკონომიკის ლიბერალიზაციით და არა სახელმწიფო მენეჯმენტის რალაც სენსაციური წარმატებებით. **არც ერთ ამ ქვეყანაში, ხელისუფლება საკუთარ წარმატებებს არ მიაწერს ეკონომიკურ ზრდას, რადგან კარგად აქვთ გაცნობიერებული საბაზრო ეკონომი-**

კის პრინციპები და ლიბერალური ეკონომიკის შედეგები. ჩვენთან კი სამწუხაროდ პირიქით ხდება, უბრალო კერძო მაღაზიის გახსნაც კი ხელისუფლების წარმატებული საქმიანობით აისახება, რაც, არასწორია და იაფფასიანი, ხშირად კი გამაღიზიანებელი პიარ-კამპანიის შემადგენელი ნაწილია. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოში დღეისათვის მიმდინარე ინფრასტრუქტურული განვითარება (გზების დაგება, წყლის სისტემების რეაბილიტაცია და ა.შ.) ძირითადად უცხოური სესხების და გრანტების გამოყენებით გახდა შესაძლებელი და არა ქვეყნის სწრაფი ეკონომიკური განვითარების შედეგად მიღებული საკუთარი შემოსავლებით. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ დღეისათვის განუვლი ხარჯები, მომავალი ხელისუფლებებისა და საზოგადოების გადასახდელი იქნება, ანუ მიმდინარე პრობლემების გადაჭრას ეწეება ქვეყნის გრძელვადიანი ინტერესები, რაც მოქმედი ხელისუფლების მოკლევადიან ხედვაზე მიუთითებს. სახელმწიფო მენეჯმენტის ეფექტიანობის ერთ-ერთი ძირითადი კრიტერიუმი იმ საგარეო და საშინაო ვალების მოცულობა, რომელსაც იგი დაახვედრებს მომავალ მთავრობებს და თაობებს.

ეკონომიკური ზრდის შეფასებასთან დაკავშირებით კიდევ ერთ მომენტზე მინდა გავამახვილო ყურადღება. კერძოდ, როგორც ფართოდაა აფიტირებული, უცხოური

საერთაშორისო სააგენტოების მიერ საქართველო ხშირ შემთხვევაში დასახელებულია მონინავე რეფორმატორ ქვეყნებს შორის. ამ ბოლო დროს კი ჩვენი ქვეყანა ეკონომიკისა და ბიზნესის ლიბერალიზაციის ინდექსით თითქმის №1 ქვეყნად გამოცხადდა და ქ. ვენაში ქვეყნის პარლამენტის თავმჯდომარეს ჯილდოც კი გადაეცა. ეს რა თქმა უნდა საამაყოა, რომ არა გარკვეული უზუსტობანი და წინააღმდეგობრივი ხასიათის მოვლენები, რომლებიც თან ახლავს უცხოური სააგენტოებისა და ინსტიტუტების შეფასებებს.

ეკონომიკისა და ბიზნესის ლიბერალიზაციის ინდექსის გაზომვას უცხოური სააგენტოები ახდენენ ზედაპირულად და მას საფუძვლად უდებენ ახალი სამეურნეო სუბიექტების ჩამოყალიბებისათვის საჭირო დოკუმენტების რაოდენობას და იმ დროის მონაკვეთს, რომელიც საჭიროა მათი ოფიციალური დარეგისტრირებისათვის. ამ მხრივ, საქართველოში ნამდვილადაა შექმნილი ლიბერალური გარემო და ნებისმიერი იურიდიული ფორმის სამეურნეო სუბიექტის გახსნა დროის მცირე მონაკვეთშია შესაძლებელი. ამაზე მკაფიოდ მეტყველებს რეგისტრირებული ეკონომიკური სუბიექტების რაოდენობის ოფიციალური სტატისტიკა, რომელიც საფუძვლად უდევს სარეგისტრაციო ინდექსის განსაზღვრას. მაგალითად, 2004 წელს მთლიანად საქართველოში რეგისტრირებული ეკონომიკური სუბი-

ექტების რაოდენობამ შეადგინა 121 ათასი ერთეული, ხოლო 2008 წელს (1 ოქტომბრის მონაცემებით) იგი გაიზარდა 260 ათასამდე, ანუ 5 წლის განმავლობაში ზრდამ შეადგინა 214,8 პროცენტი. თუმცა, საწარმოთა გახსნის ლიბერალიზაცია არაა პირდაპირპროპორციულ კავშირში მათი ფუნქციონირებისთვის საჭირო ლიბერალურ გარემოსთან. ამაზე მიგვანიშნებს შემდეგი სტატისტიკა: ხუთი წლის განმავლობაში ქვეყნის რეალური მშპ-ს მოცულობა 1996 წლის შესადარ ფასებში 5,6 მლრდ ლარიდან გაიზარდა 9,1 მლრდ ლარამდე, ანუ 161,1 პროცენტით. როგორც ვხედავთ, რეგისტრირებული ეკონომიკური სუბიექტების რაოდენობის ზრდის ტემპი (214,8%) მნიშვნელოვნად აღემატება ამ საწარმოთა ეკონომიკური საქმიანობის საბოლოო შედეგების (მშპ-ს) ზრდის ტემპს (161,1%). აქედან გამომდინარე, შეიძლება გავეთვს შემდეგი ხასიათის ლოგიკური დასკვნები: პირველი – ახალ საწარმოთა დარეგისტრირების პროცედურა ლიბერალური და გამარტივებულია, მაგრამ შემდგომში მათი ფუნქციონირების ასევე ლიბერალური და ხელსაყრელი მაკროეკონომიკური და ორგანიზაციულ-მმართველობითი პირობებისა და ფაქტორების არსებობის გამო, საბოლოო ეკონომიკური შედეგები არაეფექტიანია; მეორე – ახლად გახსნილი ეკონომიკური სუბიექტები ბაზარზე გაბატონებული მონოპოლიის შედეგად ვერ ითვისებს საჭირო სეგმენტს, რის გამოც წყვეტს თავის ეკონომიკურ საქმიანობას. აღსანიშნავია, რომ ოფიციალური

სტატისტიკა არ აღრიცხავს უმოქმედო (დახურულ) ეკონომიკურ სუბიექტთა რაოდენობას, რის გამოც ისინი კვლავაც დარეგისტრირებულ საწარმოთა ნუსხაში აღირიცხება, რაც მექანიკურად ზრდის საწარმოთა საერთო რაოდენობას. ამრიგად შეიძლება ითქვას, რომ საერთაშორისო სარეიტინგო სააგენტოებისა და საფინანსო ინსტიტუტების მიერ ბიზნესის თავისუფლების ინდექსის კუთხით საქართველოს წარმატებულ ქვეყანათა ჩამონათვალში მოქცევა არანაირად არ ნიშნავს ფაქტობრივად ქვეყნის ეკონომიკის წარმატებულ განვითარებას.

კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი. დღეისათვის მსოფლიოში ძირითადად ფუნქციონირებს სამი საერთაშორისო სარეიტინგო სააგენტო: Fitch Ratings; Moodys; Standard & Poor's. ისინი წარმოადგენენ კომერციულ ორგანიზაციებს და მათი მიზანია შესაბამისი მეთოდური ანალიზისა და განზოგადების საფუძველზე კორპორაციებს, სახელმწიფოებს და ა.შ. მიანიჭონ სარეიტინგო ინდექსი, რომლის მთავარი დანიშნულებაა საინვესტიციო ბაზარზე შეღწევა, აგრეთვე პრევენცია იმ მოსალოდნელი კრიზისისა, რომელიც შეიძლება დაემუქროს ამა თუ იმ ეკონომიკურ სუბიექტს ან სახელმწიფოს. დღეისათვის მიმდინარე მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის ფონზე აღნიშნულმა საერთაშორისო სარეიტინგო სააგენტოებმა, აგრეთვე საფინანსო ინსტიტუტებმა (საერთაშორისო სავალუტო ფონდი, მსოფლიო ბანკი და სხვა) მნიშვნელოვნად დაკარგეს გავლენა და

ავტორიტეტი. საქმე იმაშია, რომ ისინი მაღალ რეიტინგს ანიჭებდნენ ზუსტად იმ ეკონომიკურ სუბიექტებს, რომლებმაც საფუძველი ჩაუყარეს მსოფლიო ეკონომიკურ კრიზისს. მათ ვერ უზრუნველყვეს თავიანთი მთავარი ამოცანა – მოსალოდნელი კრიზისის პრევენცია, რითაც მოახდინეს საკუთარი თავის დისკრედიტაცია და მათ მიმართ მსოფლიოს წამყვანი ქვეყნების და ეკონომიკური სუბიექტების ნდობის ხარისხი მნიშვნელოვნად დაეცა. უფრო მეტიც, აღნიშნული სარეიტინგო სააგენტოები აშშ-ს ხელისუფლების კრიტიკის ობიექტში მოექცა, ევროკავშირმა კი მათი საქმიანობის მოკვლევა დაიწყო. მათ ბრალს დებენ იმაში, რომ ვერ უზრუნველყვეს ინვესტორების გაფრთხილება აშშ იპოთეკურ ბაზარზე მოსალოდნელ კრიზისზე, რასაც მოჰყვა მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისი. სარეიტინგო სააგენტოების საქმიანობის მოკვლევის მიზნით, ბრიუსელში შექმნილ კომისიას უხელმძღვანელებს ევროკომისიის წარმომადგენელი ჩარლი მაკრივი და შედეგებს უახლოეს მომავალში გააცნობს მსოფლიო საზოგადოებას. აღნიშნულ სააგენტოთა ურთიერთობა საქართველოსთან მიმართებაში სპეციფიკურია. საქმე იმაშია, რომ მათ სახელმწიფოებო ურთიერთობა აქვთ არა ეკონომიკურ სუბიექტებთან, არამედ საქართველოს მთავრობასთან. რა თქმა უნდა, ეს ურთიერთობა საბაზრო პრინციპებს ეფუძნება და ფასიანია. საერთაშორისო სააგენტოები რეიტინგის დასადგენად ძირითადად გამოიყენებენ მთავრობის მიერ მიწოდებულ ინფორმაციას, რაც ასახავს ქვეყნის ინტერესებს და მიმართულია იქითკენ, რომ გზა გაეხსნას უცხოელ ინვესტორებს საქართველოში. ერთის მხრივ, ეს კარგია, მაგრამ მეორეს მხრივ, არასწორი ინფორმაციის საფუძველზე სხვადასხვა კრიტერიუმებით ფორმირებული რეიტინგების დაუბალანსებულობა დიდ ეჭვს იწვევს როგორც ქვეყნის შიგნით, ასევე მის გარეთ. შეიძლება მოვიყვანოთ შემდეგი მაგალითი. ბიზნესის და ეკონომიკის ლიბერალიზაციის კრიტერიუმით საქართველო მსოფლიოს მოწინავე ქვეყნებს შორის ერთ-ერთ პირველ ადგილზე იმყოფება, ხოლო კორუფციის ინდექსის კრიტერიუმით – 69

ადგილზე. აღნიშნული ორი მოვლენა არანაირად არაა თავსებადი – ან ერთია ტყუილი, ან მეორე.

სრულიად სხვაგვარ შეფასებას აძლევს საქართველოს ეკონომიკურ მდგომარეობას მსოფლიოში ცნობილი ჟურნალი „ფორბსი“. კერძოდ, მისი შეფასებით ბიზნესისთვის ყველაზე ხელსაყრელი ქვეყნების ნუსხაში საქართველო 64 ადგილზეა, ვაჭრობის თავისუფლების მხრივ, მონეტარული თავისუფლებით – 98, ინოვაციურობის ინდექსით – 101, ტექნოლოგიური სიახლეებით – 92, ბიუროკრატიულობით – 3, ინვესტორთა დაცვით – 15, კორუფციის დონით 54, პერსონალური თავისუფლებით – 85, საგადასახადო ბარიერებით – 73 ადგილზე. აღნიშნული შეფასებები რადიკალურად განსხვავდება საერთაშორისო სარეიტინგო სააგენტოების შეფასებებისგან, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ ამ კუთხით მსოფლიოში მიმდინარე საქმიანობა არ ეფუძნება მკაცრად ფორმულირებულ სტანდარტებს. გამომდინარე აქედან, კვლევის შედეგები მოკლებულია არგუმენტირებას და ისინი მეტწილად სუბიექტური და პიარ-კამპანიის ხასიათის შემცველი ინფორმაციაა და შესაბამისად მათ მიმართ საზოგადოების ნდობის ხარისხი ძალიან დაბალია.

არის კიდევ მრავალი საერთაშორისო კომპანიები, რომლებიც ზემოხსენებულ სამ სააგენტოსთან შედარებით ნაკლებად პოპულარულია, მაგრამ ისინი მაინც ახდენენ სერიოზულ გავლენას საერთაშორისო დონეზე ეკონომიკური და სოციალური რეიტინგების ფორმირებაზე. ერთ-ერთი ასეთი ორგანიზაციაა The Economist Intelligence Unit (EIU), რომელმაც სულ ახლახან გამოაქვეყნა მსოფლიოს 165 ქვეყნის სტაბილურობის რისკი. საქართველომ ამ ჩამონათვალში 71-ე ადგილი დაიკავა. **საყურადღებოა, რომ პოსტაბჭოთა სივრციდან საქართველოზე სტაბილური ქვეყნები არიან თურქმენი, ლიტვა, სომხეთი, აზერბაიჯანი, ბელორუსი და ყაზახეთი. თუ დაუფერებთ ზემოხსენებულ რეიტინგს, ეჭვის ქვეშ დადგება საქართველოს ხელისუფლების განცხადება იმის შესახებ, რომ საქართველო ყველაზე მდგრადი და სტაბილური ქვეყანაა პოსტაბჭოურ და პოსტსოციალისტურ ქვეყნებს შორის. სულ ახლახან სააგენტო**

Euroserver-ის მიერ გამოქვეყნებული ინფორმაციით საქართველო დსთ-ს და ევროპის ქვეყნებს შორის ყველაზე ჩრდილოვანი ეკონომიკის ქვეყნად გამოცხადდა, რასაც ძალიან ძნელია დავეთანხმოთ, რადგან იგი არანაირად არაა არგუმენტირებული.

საბოლოოდ შეიძლება გაკეთდეს დასკვნა, რომ ქვეყნის ეკონომიკური უსაფრთხოების განმტკიცება და ამ კუთხით სახელისუფლებო ღონისძიებათა შემუშავება უნდა ეფუძნებოდეს უტყუარ, გამჭვირვალე და საიმედო ინფორმაციას. ყოველგვარი მისი დამახინჯება, თუნდაც ქვეყანაში უცხოური ინვესტიციების მოზიდვისა, ან სახელისუფლებო სტრუქტურების პოლიტიკური დივიდენდების გაზრდის მიზნით მავნეა და იგი (სიმართლე) არ დაიმალება.

დავუბრუნდეთ ისევ №1 საფრთხეს – ეკონომიკური ზრდის მოსალოდნელ შენელებას. საქართველოს ხელისუფლება 2009 წელს რეალური მშპ-ს ზრდას მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის გავლენის გათვალისწინებით აპროგნოზებს 2,5 პროცენტის მოცულობით. საერთაშორისო სავალუტო ფონდი, რომელიც ამ ბოლო დროს თავის პროგნოზებს თითქმის ყოველკვირეულად ცვლის, საქართველოს ეკონომიკურ ზრდას ვარაუდობს 1 პროცენტის მოცულობით. ახლა შევხედოთ და შევაფასოთ რამდენად რეალურია ამ პროგნოზების ალბათობა და როგორი იქნება საქართველოს ეკონომიკის განვითარება უახლოეს მომავალში.

უკანასკნელ წლებში საქართველოში ეკონომიკური ზრდის ერთ-ერთი ყველაზე მთავარი მამოძრავებელი ინდიკატორი იყო პირდაპირი ინვესტიციების მოცულობის ზრდა. აღსანიშნავია, რომ საქართველოში მშპ-ს ზრდის მაჩვენებელი პირდაპირპროპორციულადაა დამოკიდებული ინვესტიციების მოცულობაზე. მაგალითად, უკანასკნელი 5 წლის განმავლობაში ინვესტიციების ყველაზე რეკორდული მოცულობა – 2,1 მლრდ დოლარი შემოვიდა 2007 წელს და ამავე წელს დაფიქსირდა ამავე პერიოდში მშპ-ს ზრდის ყველაზე მაღალი ტემპი (12,5%). ცხადია, რუსეთ-საქართველოს ომმა და მსოფლიო ეკონომიკურმა კრიზისმა ნეგატიური გავლენა იქონია ქვეყა-

ნაში ინვესტიციების შემოდინებაზე. 2008 წელს ნაცვლად მოსალოდნელი 2,5 მლრდ დოლარისა მან შეადგინა 1,3 მლრდ დოლარი. აღსანიშნავია, რომ უცხოური ინვესტიციების უმეტესი ნაწილი საქართველოში შემოდის საერთაშორისო მიზნობრივი პროგრამების („მილენიუმი“) ფარგლებში, რომლის ძირითადი კომპონენტები დასასრულს უახლოვდება, რაც პერსპექტივაში უთუოდ შეამცირებს ამ კუთხით ინვესტირების მოცულობას. 2008 წელს ხელისუფლება 2 მლრდ დოლარის ინვესტიციის მოზიდვას ვარაუდობდა, თუმცა მას ფაქტობრივად დააკლდა 700 მილიონი, რაც რუსეთ-საქართველოს ომის და მსოფლიო კრიზისის გავლენითაა განპირობებული. საყურადღებოა, რომ ბოლო წლებში საქართველოში შემოტანილი უცხოური ინვესტიციების მოცულობის ზრდას დასაქმების დონის ზრდა არ მოჰყოლია, შეიძლება ითქვას ადგილი ჰქონდა პირიქით მოვლენას – უმუშევრობის ზრდას. ეს განპირობებულია იმ სპეციფიკით, რომელიც ახასიათებს საქართველოში ინვესტიციების შინაარსის გაგებას. სამწუხაროდ, ხელისუფლება ინვესტიციასთან აიგივებს ნებისმიერი სახის სახელმწიფო უძრავი ქონების გაყიდვიდან მიღებულ ფულად სახსრებს, აგრეთვე ალებ-მიცემობასთან (ვაჭრობასთან) დაკავშირებულ ფულად მოძრაობას, რაც ინვესტიციის კლასიკურ ეკონომიკურ გაგებასთან შორსაა. როგორც ჩანს, ამითაა განპირობებული ის გარემოება, რომ ოფიციალური სტატისტიკა არ აღრიცხავს ინვესტიციური ხარჯების კონკრეტულ მიმართულებებს. კომერციული ბანკების მიერ აღებული სესხის ინვესტიციად აღიარება ზოგიერთ შემთხვევაში დაუშვებელია. მაგალითად, საბანკო სესხი, რომლის დანიშნულებაცაა სამომხმარებლო საქონლის შეძენა უცხოეთში და მისი ქვეყნის შიგნით რეალიზაცია, არ შეიძლება ინვესტიციად მივიჩნიოთ.

2008 წელს პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების 28 პროცენტი წარმართა ტრანსპორტისა და კავშირგაბმულობის სექტორზე, 19% – ენერგეტიკაზე, 15% – უძრავ ქონებაზე, 12% – მრეწველობაზე, 6% – მშენებლობაზე, 0,9% – სოფლის მეურნეობასა და თევზჭერაზე, 17% – დანარჩენ სფეროებზე. ის გარემოება, რომ უცხოური ინვესტიციე-

ბის უმეტესი ნაწილი ხმარდება ისევ უცხოური ტექნიკისა და ტექნოლოგიების შეძენას და არა ადგილობრივი საწარმოო ძალების განვითარებას, ინვესტ ეკონომიკის ინტენსიურ განვითარებას, რის გამოც ადგილი აქვს არა დასაქმების ზრდას, არამედ პირიქით – შემცირებას.

ნებისმიერი ქვეყნიდან ნებისმიერი სახის კაპიტალის შემოტანა ეწინააღმდეგება ქვეყნის ეკონომიკური უსაფრთხოების ძირითად პრინციპებს. საქართველოს დღევანდელ პირობებში ამ კუთხით საკითხი საერთოდ არ განიხილება, რაც ნიშნავს გრძელვადიან პერიოდში ახალი პრობლემების წარმოქმნას.

ქვეყანაში შექმნილი პოლიტიკური და ეკონომიკური კრიზისის ფონზე ხელისუფლებამ ეკონომიკური პიარ-კამპანიების ახალი ტალღა ააგორა. სრულიად მოულოდნელად გამოჩნდა ეგვიპტური კომპანია „ფრეში“, რომელიც ქუთაისში თავისუფალი ეკონომიკური ზონის მშენებლობისთვის 1,2 მლრდ დოლარის ინვესტიციას განახორციელებს და 12 ათას ახალ სამუშაო ადგილს შექმნის. **ძალიან ძნელი დასაჯერებელია, რომ 40 მილიონი დოლარის კაპიტალბრუნვის მქონე კომპანია საქართველოში მილიარდიანი ინვესტიცია შემოიტანოს. არ არის გამორიცხული საქმე გვექონდეს არაკეთილსინდისიერ ინვესტორთან, რომელთა რიცხვი მსოფლიოში ძალიან მომრავლდა და რომელთა ერთადერთი მიზანია „შავი ფულის“ გათეთრება. ასევე არაა გამორიცხული, რომ „რაკ ჯორჯია პოლდინგის“ ფოთში ინდუსტრიული ზონის მშენებლობის, მრავალმილიარდიანი ინვესტირების და 30 ათასი კაცის დასაქმების პროექტმა ჩაილურის წყალი დალიოს. ამის საშიშროება არსებობს, რადგან კომპანიამ სამშენებლო პროცესის დაწყება მიმდინარე წლის ზაფხულისთვის გადადო, ხოლო არავინ იცის ეს ზაფხული პოლიტიკურად რამდენად ცხელი და ასატანი იქნება.**

საქართველოში ეკონომიკური ზრდის ძირითადი სინთეზური მაჩვენებლის – მშპ-ს პროგნოზირებას საფუძვლად უნდა დაედოს არა მხოლოდ ეკონომიკური, არამედ პოლიტიკური ფაქტორებიც. თუ გამოვალთ დღევანდელი გადასახედიდან ამ კუთხით უახლესი მომავალი

მეტისმეტად პესიმისტურად გამოიყურება. საქმე იმაშია, რომ მშპ-ს უმეტეს ნაწილი საქართველოში უცხოური კაპიტალით იქმნება, რაზედაც მომავალში ქვეყანაში შექმნილი მძიმე პოლიტიკური კრიზისი უთუოდ მოახდენს ნეგატიურ გავლენას. მმართველ ხელისუფლებასა და პოლიტიკურ ოპოზიციას შორის დაპირისპირება კულმინაციას აღწევს. ჯერჯერობით აქციების დონეზე მიმდინარე პოლიტიკურ მოვლენებს ეკონომიკის დაცემაზე არსებითი გავლენა არ მოუხდენია, თუმცა, პროგნოზები არასასურველი მიმართულებით იხრება. მოვლენები შეიძლება რამდენიმე განსხვავებული სცენარით განვითარდეს: **პირველი**, თეორიულად დასაშვებია, რომ მმართველმა პარტიამ დათმოს პოზიციები და ახალი ძალა მოვიდეს ხელისუფლებაში. აღნიშნული ვარიანტი უახლოეს მომავალში ეკონომიკის განვითარების დაჩქარებას ვერ უზრუნველყოფს, არა იმიტომ, რომ ნაკლებ კომპეტენტური მენეჯერები ჩაუდგებიან სახელმწიფო სტრუქტურებს სათავეში, არამედ იმიტომ, რომ ამას მოჰყვება რადიკალური ინსტიტუციონალური ძვრები, რომელიც გარკვეულ დროს და ადაპტირებას საჭიროებს. გარდა ამისა, ახალ ხელისუფლებას მემკვიდრეობით დახვდება ურთულესი, წლების განმავლობაში დაგროვილი და გადაუჭრელი პრობლემები, რომელთა სწრაფ რეალიზაციას საზოგადოება დააყენებს მათ წინაშე. ფაქტობრივად მათ ამისთვის საჭირო რესურსები არ აღმოაჩნდებათ, რასაც მოჰყვება საზოგადოებრივი იმედგაცრუება და შესაბამისად ნდობის ხარისხის დაცემა. ასეთ ვითარებაში სიტუაციის დარეგულირების ერთადერთი გამოსავალი იქნება უცხოური დახმარებები და მსოფლიო თანამეგობრობის გვერდში დგომა. თუმცა ამ უკანასკნელის მოპოვებასაც საკმაოდ დიდი დრო და ძალისხმევა დასჭირდება. ამრიგად, თქმა იმისა, რომ ხელისუფლების შეცვლას მყისიერად მოჰყვება ეკონომიკის გააქტიურება და ოაზისური ცხოვრება, არ იქნება სწორი.

თეორიულად დასაშვებია მეორე ვარიანტიც, რაც ნიშნავს მმართველ პარტიასა და პოლიტიკურ ოპოზიციას შორის დაპირისპირების დროში გაწვლას და ესკალაციას. ასეთ ვითარებაში ადგილი ექნება ეკო-

ნომიკური კრიზისის გაღრმავებას. საქმე იმაშია, რომ, საქართველოს საკუთარი ეკონომიკა თითქმის არა აქვს და იგი მთლიანად დამოკიდებულია უცხოურ ინვესტიციებზე. **თუ ქვეყნის შიგნით პოლიტიკური დაპირისპირება არ განიმუხტა და მან პერმანენტული ხასიათი მიიღო, ბუნებრივია, კეთილსინდისიერი ინვესტორები თავს შეიკავებენ კაპიტალის შემოტანისგან, რაც ეკონომიკის მყისიერ ვარდნას გამოიწვევს. რა თქმა უნდა, გამონაკლისებიც იქნება, მეტწილად არაკეთილსინდისიერი ინვესტორების მხრიდან, რომლებიც კაპიტალს შემოიტანენ, მაგრამ არა იმდენად ეკონომიკური ინტერესებიდან, არამედ უფრო პოლიტიკური ინტერესებიდან გამომდინარე, რაც უთუოდ ნეგატიურ გავლენას მოახდენს ქვეყნის ეროვნული უსაფრთხოების მდგრადობის შენარჩუნებაზე.**

თეორიულად დასაშვებია მესამე ვარიანტიც, რაც გულისხმობს მმართველი ხელისუფლებისა და ოპოზიციური პოლიტიკური პარტიების დაზავებას (რისი ალბათობაც ყველაზე მაღალია) და კოალიციური მთავრობის ფორმირებას. თუმცა, საქართველოს პირობებში ასეთი მოდელი ეკონომიკური აღორძინება-განვითარების მამოძრავებელი ინდიკატორი არ იქნება. მოსალოდნელია, რომ თითოეული პოლიტიკური პარტია შეეცდება ხელისუფლებაში დაასაქმოს მისი პარტიის წევრი არა პროფესიული, არამედ პარტიული ნიშნით, რაც საბოლოო ჯამში გამოიწვევს მთავრობის დაკომპლექტებას დღეისათვის არსებული მოდელის მსგავსად, სადაც პროფესიონალიზმი და გამოცდილება უკანა პლანზეა გადაწეული და მართვის ბერკეტები ხელთ უპყრიათ არა სახელმწიფოებრივად მოაზროვნე ჩინოვნიკებს, არამედ ერთგულების და ნეფოტიზმის კრიტერიუმით შეკავშირებულ ჯგუფებს, რომელთა გუნდურმა თამაშმა (სრული ამ სიტყვის მნიშვნელობით) ქვეყანა პოლიტიკურ და ეკონომიკურ კრიზისამდე მიიყვანა. გუნდურობის პრინციპი რომ არა ეფექტიანია, ამაზე ისიც მკაფიოდ მიუთითებს, რომ ექსპიკერი და ექსპრემიერ-მინისტრი დღეს თავის ყოფილ თანაგუნდელებთან დაპირისპირებული არიან და სინანულს გამოთქვამენ მათ პასიურობაზე სა-

ხელმწიფო მნიშვნელობის გადაწყვეტილებების მიღებისას.

არის მეორე საშიშროებაც. კერძოდ, რამდენად თავსებადი და ჰარმონიზებული იქნება კოალიციური ხელისუფლება, წამოიწვეს თუ არა წინა პლანზე სახელმწიფოებრივი ინტერესები და ხომ არ ექნება ადგილი მათ შორის დაპირისპირებულობას. როგორც გუნდური ხელისუფლებაა არაეფექტური, ასევე არაეფექტურია დაპირისპირებული ხელისუფლებაც. მთავარია მოიძებნოს ოქროს შუალედი – არც იქით და არც აქეთ, რისი მიღწევაც შეუძლიათ მხოლოდ პროფესიონალ და გამოცდილ სახელმწიფო მოხელეებს. ამ მოდელით ხელისუფლების დაკომპლექტების ალბათობა ძალიან დაბალია.

ნებისმიერ ვარიანტში, როგორი თანაფარდობით და სტრუქტურითაც არ უნდა განვითარდეს პოლიტიკური მოვლენები საქართველოში, ეკონომიკური ვარდნა გარდაუვალია უახლეს მომავალში. ძირითადად ნეგატიურად იმოქმედებს სამი მთავარი ფაქტორი: **მსოფლიო კრიზისის გავლენა, რომელსაც ჯერჯერობით სრულად არ შემოუღწევია საქართველოში და უახლოეს პერიოდში იგი უთუოდ შემოვა; მოქმედი ხელისუფლების მიერ სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემათა მყისიერი შერბილების მიზნით გრძელვადიანი პრობლემების დაგროვება** (საგარეო ვალები, სახელმწიფო ვალდებულებები და ა.შ.), რომელთა პირისპირ აღმოჩნდება ნებისმიერი ხელისუფლება; ქვეყნის განვითარების გააზრებული, მეცნიერულად არგუმენტირებული კონცეფციის, სტრატეგიის და შესაბამისი პროგრამების არარსებობა, ანუ ქვეყნის იმპულსურად, საზოგადოების რეაქტივიდან გამომდინარე „მართვა“, მოკლედ რომ ვთქვათ, კვალიფიციური სახელმწიფო მენეჯმენტის არსებობა.

ერთადერთი ბერკეტი, რომელსაც შეუძლია შეანელოს და შეარბილოს ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების ვარდნა საქართველოში დღეისათვის შექმნილ სიტუაციაში, არის მხოლოდ და მხოლოდ უცხოური ინვესტიები (დახმარებები). გასულ წელს ბრიუსელში დონორთა კონფერენციაზე საქართველოსთვის გამოყოფილი 4,5 მილიარდი დოლარიდან

მცირე ნაწილი უკვე მიღებული და მოხმარებულია.

ასათვისებელია კიდევ 4 მილიარდამდე, თუმცა აქაც არაა იოლად საქმე. ამ თანხის მიღება თავის მხრივ დამოკიდებულია, ერთის მხრივ, იმაზე, თუ როგორ სწრაფად დაიძლევა მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისი და, მეორეს მხრივ, თუ როგორ შეასრულებს საქართველოს ხელისუფლება იმ წინაპირობებს (დემოკრატიის განვითარება, სასამართლო რეფორმა, კორუფციის შემცირება და ა.შ.), რომლებიც საფუძვლად დაედო ამ დახმარების გამოყოფას. დრო კი ჩვენს საწინააღმდეგოდ მოქმედებს. საქმე იმაშია, რომ მოქმედი ხელისუფლება კრიზისის დასაძლევად იყენებს მხოლოდ სახელმწიფო ბიუჯეტს, ისიც მოკლევადიანი, დროებითი დასაქმების უზრუნველსაყოფად და პრიორიტეტს არ ანიჭებს რეალური სექტორის აღორძინება-განვითარებას, რომელზედაცაა მთლიანად დამოკიდებული ქვეყნის ეკონომიკის განვითარების მომავალი ბედი. შექმნილი რთული სიტუაცია (ეკონომიკური ზრდის ტემპების ვარდნა) უახლოეს თვეებში უთუოდ პრობლემებს შეუქმნის სახელმწიფო ბიუჯეტს შემოსავლების ფორმირებაში და არაა გამორიცხული, რომ ხელისუფლება მიზანს შეუცვლის უცხოურ დახმარებებს და მათ გარკვეულ ნაწილს მიმართავს საბიუჯეტო დეფიციტის დასაფარავად. ეს კი მოკლევადიან პრობლემას გადაწყვეტს, მაგრამ ახალ-ახალ პრობლემებს წარმოქმნის გრძელვადიან პერსპექტივაში.

გამომდინარე ზემოაღნიშნულიდან, შეიძლება დავასკვნათ, რომ უახლოეს მომავალში საქართველოს ეკონომიკური ზრდის ტემპების ვარდნა გარდაუვალია. თუ განზე გადავდებთ პარტიულ ამბიციებს და ობიექტურად შევადგასებთ დღეისათვის შექმნილ კრიზისულ მდგომარეობას საბანკო სექტორში, საინვესტიციო სფეროში, აგრეთვე მოსალოდნელ და გარდაუვალ საბიუჯეტო კრიზისს, მოსალოდნელია, რომ ეკონომიკის არა თუ რეცესიას, არამედ მინუსოვან ეკონომიკურ ვარდნას ექნეს ადგილი (პასიური პროგნოზი). ამ პროცესის თავიდან აცილების საშინაო ბერკეტი ქვეყანას არ გააჩნია. უცხოური დახმარებების ეფექტიანი და მიზნობრივი გამოყენებით შესაძლებელია ეკონომიკური ვარდნის მხოლოდ შერბილება. თუ ქვეყანაში არ დარეგულირდა პოლიტიკური სიტუაცია, მაშინ კრიზისი კიდევ უფრო გაღრმავდება და მან შეიძლება ქვეყანა დეფოლტამდე მიიყვანოს. დრო არ ითმენს, მისაღებაა გონივრული სასწრაფო გადაწყვეტილებები. თუ ამას ხელისუფლებამ თავი ვერ გაართვა, უახლოეს მომავალში მოსალოდნელია საყოველთაო სოციალური მღელვარება, რომლის შედეგების პროგნოზირება ძალიან რთულია.

ეკონომიკური ვარდნის საფრთხე ორგანულადაა დაკავშირებული სხვა მაკროეკონომიკურ და მიკროეკონომიკურ საფრთხეებთან, რომელთა ანალიზი და შეფასება წარმოდგენილი იქნება ჟურნალის მომდევნო ნომრებში.